

Paweł Jakuboszczak
Muzeum Piaseczna
<https://orcid.org/0000-0001-5155-639X>

Przemysł młynarski w Wielichowie od XVI do XX w.

Flour milling in Wielichowo from the 16th to the 20th century

Abstract

The article focuses on flour milling and flour milling industry in Wielichowo. It describes the development of milling both in town as well as in landed estates. Special attention was paid to the placement of post mills and the use of steam mill, now located at Rakoniewicka street.

Keywords: Wielichowo, Śmigiel county, flour milling, mill, windmill

Słowa kluczowe: Wielichowo, powiat śmigielski, młynarstwo, młyn, wiatrak

Młynarstwo rozwijało się w Wielichowie zarówno w miasteczku (prawa miejskie nadane przywilejem króla Władysława Jagiełły w 1429 r.), jak i w ramach majątności dworskiej. Najstarsze informacje na ten temat pochodzą z końca XVI w., kiedy w 1592 r. Stanisław Gniński, za zgodą biskupa Łukasza Kościelskiego, kupił wójtostwo (stanowiące część klucza wielichowskiego, należącego do biskupów poznańskich) z podupadającymi budynkami od Sebastiana Jasińskiego. Nowy właściciel, poza przeprowadzeniem remontów, zbudował również wiatrak, na pewno jeszcze przed 1606 r., kiedy zmarł. Podczas jednej z kolejnych sprzedaży wójtostwa w 1619 r., dokonanej przez Adama Korzbok Kamińskiego na rzecz Wojciecha Sułkowskiego, wymieniane są już przynależne do niego dwa wiatraki i młyn wodny. Wiadomo, że poszczególni wójtowie dożywotni wykorzystywali je na swój użytek, ale do pewnego momentu, ponieważ biskup uznał je za znaczące źródło dochodów i wyłączył z przynależności do wójtostwa i sam czerpał z nich zyski. Wspomniany Sułkowski zaniedbał nabyte dobra i doprowadził do ich upadku, co spowodowało, że w 1637 r. biskup pozbawił go praw do wójtostwa¹. W podanym roku stał już tylko jeden z dwóch wiatraków, a właściwie tylko sama klatka². Można zatem przyjąć, że był on znacznie podniszczony i przynajmniej przejściowo niezdatny do użytku. Z kolei drugi z wiatraków już wcześniej się przewrócił.

Kolejna informacja pochodzi z 1661 r., kiedy dwa wiatraki należały do miejscowego dworu. Zapewne ten opustoszały, o którym wspomniano wcześniej, został wyremontowany, a drugi odbudowano. O obydwu wiatrakach, z których jeden nazwany był wielkim, wspomina się jeszcze w 1689 r. W późniejszym okresie, poczynawszy od 1729 r., funkcjonował tylko jeden wiatrak – dworski. Dopiero w 1791 r. dowiadujemy się o istnieniu „wiatraków pańskich”, a zatem przynajmniej dwóch, chociaż rachunki dworskie wykazywały dochód tylko z jednego. Z pewnością następny był nieczynny, być może nawet popadł w ruinę³.

Dwór wydzierżawiał swoje wiatraki i młyny. W 1661 r. w zamian za użytkowanie jedyne go posiadanego młyna dzierżawca musiał dostarczyć 15 ćwierci żyta. Wiadomo, że po nabyciu przez dwór drugiego wiatraka jego użytkownik początkowo musiał oddawać w ramach czynszu

¹ Adam Kaletka, *Z przeszłości miasta Wielichowa 1429–1929*, Wielichowo 1929, s. 24–25, 75–79.

² Klatka – ruchoma część wiatraka koźlaka, która stanowi właściwy budynek z mechanizmami młyńskimi i jest osadzona za pośrednictwem mącznicy oraz pojazdów na sztembrze, czyli pionowym słupie wychodzącym z miejsca krzyżowania podwalin, zob. *Słownik terminów używanych w młynarstwie wietrznym*, www.kurrcze.pl [dostęp: 10 III 2025].

³ A. Kaletka, *Z przeszłości miasta Wielichowa...*, s. 24–25, 75–79.

16, względnie 12 ćwierci żyta. Nieco później, w latach 1668–1671, czynsz wynosił 20, względnie 18 ćwierci żyta. Tyle samo pobierano w 1689 r. z tzw. wielkiego wiatraka. W 1733 r. forma opłaty za dzierżawę była już inna. Płacono pieniędzmi, a ustalona kwota wynosiła 62 zł. W kolejnych latach powrócono jednak do czynszu w naturze. W latach 1737/1738–1749 było to 12 ćwierci, natomiast w latach 1751/1752–1792/1793 jeden wierteł żyta tygodniowo, czyli 13 ćwierci. Wśród dzierżawców wiatraków należących do dworu byli m.in. młynarze: Maciej i Wojciech (1689 r.), Dawid Rajch/Reyche – równocześnie cieśla (1746 r.), Michał Wilman (1768–1777), Benjamin Gabler (1778–1781), Mateusz Altman (1789 r.), Andrzej Górecki – syn Franciszka, także młynarza, a zarazem rzeźnika (1793 r.) i prawdopodobnie Paweł Tycner (1736 r.)⁴.

Jeżeli chodzi o pierwsze wzmianki dotyczące mieszczan zajmujących się młynarstwem, to pochodzą one z 1661 r., kiedy Stanisław Jeleniewski wydzierżawił swój wiatrak Wojciechowi Matuszczykowi. Był to wówczas jedyny wiatrak znajdujący się w posiadaniu mieszczan. Kolejni, znani z nazwiska młynarze, to Jakób Czajka (1666 r.) i Stefan Glinka (1678 r.). Według danych z 1718 r. mieszczenie dysponowali trzema wiatrakami, z których dwa były czynne. Jeden z nich stanowił własność Kościoła. Wiadomo, że w 1794 r. wiatraki miejskie były własnością Marcina Szwalińskiego(?) z Konojadu, Jana Wilmana z Wąbiewa i Wawrzyńca Wojciechowskiego. Dzierżawcami dwóch pierwszych byli Mateusz Altman – dawny młynarz dworski i Franciszek Rajchowicz. Wśród młynarzy wymieniani są jeszcze: Ruta (1689 r.), Paweł Gruszkowicz – właściciel wiatraka zbudowanego przez jego matkę Marjanę (1753 r.), Mateusz Wojciechowski (1763 r.), Franciszek Rajchowicz (1774 r.), Piotr Lawarski (1778 r.), Łukasz Wilman (1792 r.)⁵ i Benedykt Rajchowicz (1797 r.). Z biegiem czasu liczba młynarzy w mieście stopniowo wzrastała. W 1796 r. było ich czterech. Tyle samo przedstawicieli tego zawodu odnotowano w 1816 i 1834 r. W kolejnym roku było ich już pięciu. Najliczniej młynarze występowali w 1880 i 1884 r. – było ich wówczas ośmiu⁶.

Podobnie jak w przypadku wiatraków dworskich, również dzierżawa tych miejskich wiązała się z koniecznością płacenia czynszu. W 1689 r. wynosił on 2,12 zł i dwa kapłony rocznie. Z kolei w 1718 r. za jeden z dwóch czynnych wiatraków zapłacono 2,12 zł, dwa kapłony i 15 ćwierci żyta (wcześniej było to odpowiednio 20 ćwierci). W latach 1737–1833

⁴ *Ibidem*, s. 76, 141.

⁵ Łukasz Wilman był bratem Jana Wilmana. Obaj byli synami młynarza dworskiego Michała Wilmana.

⁶ *Ibidem*, s. 77.

za dzierżawę każdego z wiatraków płacono po 4 zł. Nie ma informacji z tego okresu o stosowaniu czynszu w naturze, jednak należy przypuszczać, że nadal był on podtrzymywany⁷.

Jeszcze w 1851 r. zawód młynarza w Wielichowie był jedynym, który zapewniał stałe dochody i wystarczające utrzymanie. Przynajmniej do 1794 r. w miasteczku funkcjonowała zasada, według której młynarze pobierali za mielenie szesnastą część ziarna, zamiast opłaty w gotówce⁸.

Wiadomo, że poza wiatrakami dwór dysponował także dwoma młynami. Pierwszym z nich był młyn wodny o jednym kole. Od nazwy strumyka, nad którym był ustawiony, nazywano go Męcyna. Pierwsza wzmianka o nim pojawiła się w 1564 r. Młyn meł wyłącznie słody dla mieszczan. Obsługujący go młynarz pobierał od klientów dwunastą część ziarna, natomiast za dzierżawę młyna oddawał dworowi co roku 2/3 dochodu (ok. 25 grzywien) i utuczonego wieprza. Wysokość opłaty za mielenie została utrzymana przynajmniej do 1671 r., natomiast w drugiej połowie XVII w. zmienił się podział dochodu z młyna. W zależności od roku dwór otrzymywał 5/6 lub 4/5 całkowitej kwoty. W tym samym stosunku młynarz i dwór pokrywali koszty remontu obiektu. Warto dodać, że wraz z młynem młynarz dzierżawił także należące do niego pole⁹.

Młyn wodny Męcyna, wraz z drugim znajdującym się w folwarku Mokrzec, był czynny jeszcze w 1718 r. W dalszym ciągu w obu mielono wyłącznie słody. Kilka lat później, w 1729 r., młyn Męcyna wymieniano jako zrujnowany. Zapewne było to spowodowane brakiem wody niezbędnej do jego funkcjonowania, o czym świadczy informacja pochodząca z 1737 r. Rozważano wówczas oddanie młyna w dzierżawę, jednak plany te nie doszły do skutku. Stan obiektu nie był najlepszy. Widomo, że młyn był wyposażony w dwa kamienie młyńskie – wierzchni był nowy, a spodni starty i cienki – oraz żelazne wrzeciono i panewkę. Wśród zabudowań wymieniono małą chatkę z jedną izbą (mieszkał w niej Stanisław Biesiada, który pilnował boru, łąk i sadu), uszkodzonym kominem i dachem. Były również chlewy, oceniane jako zgniłe i „spustoszałe”. Ponadto znajdowała się tam także przewrócona przez wiatr stodółka. Oprócz tego do młyna przynależał mały zarośnięty stawek, sad z kilkudziesięcioma drzewami oraz ogród i łąka. Na przełomie 1749 i 1750 r. wskazywano na potrzebę wybudowania nowego młyna wodnego, jednak przez kolejnych kilkadziesiąt lat nie podjęto żadnych działań w tym kierunku. W międzyczasie podupadł także młyn w Mokrczu. Wydatki na budowę nowego

⁷ *Ibidem*, s. 77–78.

⁸ *Ibidem*, s. 78.

⁹ *Ibidem*.

obiekty pojawiły się dopiero w rachunkach dworskich z lat 1786/1787–1789/1790. Niestety, jego lokalizacja nie jest znana. Adam Kaletka wskazał, że ponownie mógł on być umiejscowiony nad Męcyną, ponieważ część środków przeznaczono na budowę kanału, którym przypuszczalnie dostarczano wodę do napędu koła. Po raz ostatni dochody z nowego młyna pojawiają się w latach 1790/1791–1792/1793¹⁰.

Kolejny wiek to dalszy rozwój młynarstwa w mieście, w którym pojawiły się następne wiatraki. Na podstawie danych zawartych w księgach i listach dusz Wielichowa, obejmujących lata 1852–1886, udało się ustalić osoby, które w tym czasie zajmowały się młynarstwem w mieście. Należy zdawać sobie jednak sprawę, że nie wszyscy mieszkali w nim na stałe. Normalną praktyką była wówczas praca sezonowa – od jesieni do wiosny. Dlatego też wielu młynarzy (czeladników młynarskich, pomocników młynarzy), niebędących właścicielami młynów, pochodziło spoza Wielichowa i najmowało się do pracy okresowo, na czas największego przejęcia. Przy niektórych osobach podano daty dotyczące zmian ich pobytu w mieście, jednak nie wszystkie odzwierciedlają dokładne dane. Dotyczy to głównie osób mieszkających tam dłużej. Wśród pracowników związanych z wielichowskimi młynami w podanym okresie, wraz z uwzględnieniem ich stanowiska, znaleźli się m.in.¹¹: August Patzold, czeladnik młynarski (1857); Peter Gottlieb (Müller), czeladnik młynarski (1857, 1859); Wojciech Drzymała, czeladnik młynarski (1858); Leopold Kramer, czeladnik młynarski (1858); Johann Daniel Methner, młynarz (1859–1871); Franciszek Kosicki, czeladnik młynarski (1860); Wilhelm Baum, czeladnik młynarski (1861); Stefan Wolszki (Wolski), młynarz (1861/1862); Ignacy Zalisz, czeladnik młynarski (1862/1863); Eduard Patzold, młynarz (1864–1878); Walenty Gawłowski, czeladnik młynarski (1869); Wilhelm Patzold (1871–1874); Józef Bzyl, młynarz (1872); Karl Elsner, młynarz (1872–1886); Gottlieb Patzold, młynarz (1872); Michał Rządzkiewicz, czeladnik młynarski (1872); Antoni Jądrzyk, czeladnik młynarski (1876); Marcin Borowczak, czeladnik młynarski (1878/1879); Józef Janiecki, czeladnik młynarski (1882/1883); Leon Bzyl, czeladnik młynarski (1884); Kazimierz Skrzyczyński, czeladnik młynarski (1884); August Elsner, młynarz; Ernst Knappe, młynarz; Wawrzyn Peszyński, czeladnik młynarski.

Jeszcze na przełomie XIX i XX w. w Wielichowie znajdowało się pięć wiatraków [fot. 1]. Dwa z nich były ustawione przy wyjeździe z miasta

¹⁰ *Ibidem*, s. 78–79.

¹¹ Archiwum Państwowe w Lesznie (dalej: APL), Akta gminy Wielichowo, sygn. 211, Księga dusz – Wielichowo (1862–1884); sygn. 278, Lista dusz – Wielichowo (1852–1881); sygn. 290, Lista dusz – Wielichowo (1853–1886).

1. Fragment mapy z 1911 r. z rozmieszczeniem pięciu wiatraków w Wielichowie

Źródło: Karte des Deutschen Reiches 1:100000, Abteilung der Königl. Pr. Landesaufnahme 1893 (Einzelne Nachträge 1911), 324. Kosten.

w kierunku Rakoniewic – po prawej stronie szosy i na rozwidleniu dzisiejszych ulic Rakoniewickiej i Młyńskiej. Kolejny stał na wzniesieniu koło cmentarza, przy rozwidleniu obecnych ulic Grodziskiej i Lipowej [fot. 2 i 3]. Ostatnie dwa wiatraki stały przy wyjeździe z Wielichowa w kierunku Kamieńca i Grodziska Wielkopolskiego¹².

Najprawdopodobniej właścicielem dwóch spośród podanych wiatraków była rodzina młynarska Bzylów¹³, której przewodził Józef Bzyl (urodzony w 1817 r. w Wielichowie). W 1907 r. jeden z ich wiatraków, zapewne istniejący już w 1877 r., znajdujący się przy wyjeździe z miasta do Grodziska Wielkopolskiego, został zakupiony przez Leśniczaka i przeniesiony do Siekowa, gdzie ustawiono go na wzniesieniu w północno-wschodniej części wsi. Podczas odbudowy obiektu w nowej lokalizacji właściciel zmarł. Wdowa po nim wyszła za mąż za Walentego Michałowskiego,

¹² Mapa Wielichowa z 1890 r., zaktualizowana w 1911 r., skala 1:100000 [reprodukcja w zbiorach Pawła Jakuboszczaka].

¹³ Józef (Joseph) Bzyl był żonaty z Weroniką (ur. w 1829 r.) z domu Kosicką; zob. APL, Akta gminy Wielichowo, sygn. 290, Lista dusz – gmina Wielichowo (1853–1886), s. 40, 110; *Leon Bzyl*, www.rzeczpospolitamlynarska.pl [dostęp: 2 V 2021].

2. Widok na wiatrak przy cmentarzu z ul. Lipowej w Wielichowie (ob. dom nr 71); przed 1939 r.

Źródło: ze zbiorów M. Glinkowskiego.

3. Wiatrak w Wielichowie na wzniesieniu przy cmentarzu u wylotu drogi do Gradowic. Przed wiatrakiem widoczny tor Śmigielskiej Kolei Powiatowej; przed 1939 r.

Źródło: reprodukcja ze zbiorów Pawła Jakuboszczaka.

4. Wiatrak w Siekowie (daw. w Wielichowie), jeszcze z zachowanymi skrzydłami, dyszlem i galeryjką; ok. 1968 r.

Źródło: Biuro Wydawnicze Ruch, pocztówka ze zbiorów APL. Fot. Teodor Hermańczyk.

który dokończył prace i uruchomił wiatrak w 1908 r. Obiekt zachował się do dziś. Trzykondygnacyjny wiatrak koźlak, wzniesiony na planie prostokąta, ma ok. 13,4 m wysokości. Po zakończeniu II wojny światowej jeszcze przez kilka lat prowadzono w nim przemiał zboża na mąkę na potrzeby okolicznych mieszkańców. Z czasem ograniczono wykorzystanie wiatraka i działał on już tylko na własny użytek – głównie śrutę. Na początku lat pięćdziesiątych XX w., po śmierci dotychczasowego użytkownika, obiekt zmienił właściciela, którym został Wojciech Wróbel. W 1959 r. wiatrak zelektryfikowano. Użytkowano go do ok. 1982 r. Następnie dokonano demontażu dyszla i uszkodzonego zadaszenia galeryjki. Ponadto sprzedano niektóre elementy wyposażenia, m.in. walce przemiałowe [fot. 4]. O dawnych właścicielach świadczą dwa napisy wyryte na belkach wiatraka – „Leon Bzyl 1877” na ryglu drugiego piętra oraz „1881 L. Bzyl

5. Koźlak w Siekowie; 2 VI 2020 r. Fot. Paweł Jakuboszczak

Wielichowo” na belce podstawy¹⁴. Decyzją z 28 marca 1988 r. wiatrak koźlak wpisano do rejestru zabytków nieruchomych województwa wielkopolskiego pod numerem 1118/A. Stan techniczny obiektu oceniany jest jako zły, chociaż w kontekście innych okolicznych zabytków tego rodzaju jest on zadowalający. Obiekt nie ma jednej pary skrzydeł, natomiast druga jest uszkodzona. Brakuje także dyszla i kołowrotu¹⁵. Po 2000 r.

¹⁴ Leon Bzyl (ur. 29 marca 1862 r. w Wielichowie) był synem młynarza Josepha i Weroniki Bzylów. Prawdopodobnie napisy wyrte na belkach dotyczą remontów dokonanych w latach 1877 i 1881. W przypadku pierwszej daty Leon Bzyl miał wówczas tylko 15 lat, więc jako dziecko nie mógł być właścicielem wiatraka. Zapewne wykonał te zapisy, co poświadczył swoim imieniem i nazwiskiem. W 1885 r. ożenił się z Klarą z domu Gembalską. Po ślubie w 1885 r. przeprowadził się do Krobi, gdzie razem z żoną prowadził młyn olejarski. Zmarł 25 października 1913 r.; zob. APL, Akta gminy Wielichowo, sygn. 290, Lista dusz – gmina Wielichowo (1853–1886), s. 40; Janusz Gubański, *Młyny wietrzne w panoramie wsi*, „Architektura Krajobrazu”, 3–4 (2002), s. 131; Leon Bzyl, www.rzeczpospolitamlynarska.pl [dostęp: 2 V 2021].

¹⁵ Wiatrak wieżowy – koźlak w Siekowie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 12817, oprac. Janusz Gubański, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie (dalej:

przeprowadzono prace konserwatorskie obejmujące wymianę elementów więźby dachowej i zniszczonego pokrycia dachu, wykonanego z gontu [fot. 5].

Kolejny wiatrak zlikwidowano przy szosie Wielichowo – Rakoniewice, a w jego miejscu w 1913 r. wzniesiono młyn parowy. Budynek nowego młyna był murowany – z cegły na zaprawie wapiennej – o wátku krzyżowym i został całkowicie podpiwniczony. Dwukondygnacyjny obiekt z użytkowym poddaszem miał niski, dwuspadowy dach kryty papą. Na wszystkich kondygnacjach wykonano drewniane stropy z podciągami, które wsparto na rzędzie drewnianych słupów. Pomiędzy kondygnacjami zainstalowano drewniane schody drabiniaste, jednobiegowe. Od strony południowo-wschodniej do budynku dostawiono parterową przybudówkę z dachem pulpitowym również krytym papą¹⁶.

Jednym z pierwszych właścicieli młyna był Stanisław Kaczmarek (urodzony 18 września 1887 r. w Wielichowie)¹⁷. Po kilku latach, 22 kwietnia 1922 r., opuścił jednak miasto i przeniósł się do sąsiednich Rakoniewic. Wówczas młyn przeszedł w ręce mistrza młynarskiego Antoniego Kaczmarka, urodzonego 1 czerwca 1879 r. w Wielichowie. Tutaj warto dodać, że młynarstwem zajmowali się także jego trzej synowie: Franciszek – pomocnik młynarski, Leon – uczeń młynarski i Stefan – uczeń młynarski i pomocnik kupiecki. W połowie lat trzydziestych XX w. Antoni Kaczmarek przekazał młyn Leonowi (urodzonemu 9 kwietnia 1910 r. w Wielichowie), który wówczas był już wyuczonym młynarzem¹⁸. Pozostał on jego właścicielem do momentu upaństwowienia obiektu w 1951 r.

Początkowo napęd urządzeń w młynie pochodził z silników spalinowych na olej napędowy. Ze względu na ich częste awarie w latach 1921–1923 zdecydowano o zmianie napędu na parowy. Z tego też powodu od strony północno-wschodniej głównego budynku w latach 1923–1924 postawiono przybudówkę, w której zainstalowano maszynę parową. W tym samym czasie wzniesiono także komin z kotłownią parową [fot. 6]. Młyn dysponował również własnym generatorem prądu, wykorzystywanym do oświetlenia budynku. Ponadto po wschodniej stronie młyna była ustawiona pompa, którą dostarczano wodę do zasilania kotła parowego¹⁹.

ODZW), 2000, <https://zabytek.pl/pl> [dostęp: 23 II 2025]; Wiatrak – koźlak w Siekowie, Karta zielona, oprac. Brunon Cynalewski, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, 1967, <https://zabytek.pl/pl> [dostęp: 23 II 2025].

¹⁶ Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. Hanna Wieczorkiewicz, ODZW, 1990, <https://zabytek.pl/pl> [dostęp: 23 II 2025].

¹⁷ APL, Akta gminy Wielichowo, sygn. 283, Lista dusz – Wielichowo, t. 3 (1906–1932), s. 76.

¹⁸ APL, Akta gminy Wielichowo, sygn. 288, Lista dusz – Wielichowo, t. 8 (1906–1932), s. 49.

¹⁹ Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. Grażyna Wejman, ODZW, 1992, www.zabytek.pl [dostęp: 23 II 2025].

6. Młyn parowy w Wielichowie w okresie międzywojennym

Źródło: reprodukcja ze zbiorów Pawła Jakuboszczaka.

Po przebudowie zakład składał się z kilku przylegających do siebie budynków: młyna, maszynowni, kotłowni (o długości 9,92 m i szerokości 6,2 m) – z wydzielonym magazynem na węgiel, oraz dwóch pomieszczeń gospodarczych, z których jedno było przeznaczone do przechowywania smarów. Istniał także murowany, ceglany komin o okrągłym rzucie i wysokości 33 m (jego światło w górnej części wynosiło 1,15 m)²⁰.

Wszystkie młyny, również te znajdujące się w powiecie śmigielskim, zobowiązane były do prowadzenia działalności zgodnie z obowiązującymi przepisami zbożowymi. Ich złamanie groziło nałożeniem kar finansowych. Widomo, że w okresie od 1 sierpnia 1920 r. do 28 lutego 1921 r. na młyn parowy Kaczmarków w Wielichowie nałożono grzywnę w wysokości 1000 marek polskich²¹. Wielichowski młyn reklamował swoje usługi w lokalnej prasie, m.in. pod koniec stycznia 1925 r. właściciel ogłosił, że udziela wymiany, wydając 60 funtów mąki i 25 funtów ospy (paszy dla zwierząt hodowlanych) za 1 cetnar i 15 funtów zboża²².

²⁰ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 4455, Opis kotła parowego stałego typu wodnorurkowego, k. 7.

²¹ Ogłoszenie starosty Józefa Kopczyńskiego o grzywnach za niezastosowanie się do przepisów zbożowych i za spasanie żyta, „Dziennik Śmigielski”, 52 (1921), s. 1.

²² Ogłoszenie, „Orędownik Śmigielski”, 8 (1925), s. 2.

W 1924 r. w kotłowni młyna zamontowano kocioł parowy firmy R. Wolf o numerze fabrycznym 21 598 (numer urzędowy Stowarzyszenia Dozoru Kotłów w Poznaniu – 12 728 i numer wojewódzki – 5272). Jednak już po kilku latach zdecydowano się na jego wymianę. Zakupiono kocioł stały, wyprodukowany w 1907 r. w zakładach Deutsche Babcock & Wilcox A.G. w Oberhausen, któremu nadano numer fabryczny 4990. Był to kocioł wodnorurkowy, sekcyjny, przeznaczony do pracy pod ciśnieniem 10 atmosfer. Urządzenie wyposażono w pompę parową systemu Worthingtona lub Voigta o działaniu dwustronnym (średnica tłoka 125 m/m, skok 400 m/m, liczba obrotów 68 min, wydajność 3200 l/godz.). Jego całkowita powierzchnia ogrzewalna wynosiła 573 m², powierzchnia ogrzewalna przegrzewacza pary 14,7 m², natomiast powierzchnia ogrzewalna rusztu 1,53 m². Kocioł miał palenisko dolne z rusztem płaskim, a stosunek powierzchni rusztu do powierzchni ogrzewalnej określono na 1:37,4²³.

Używany kocioł odkupiono z tartaku i młyna znajdującego się we wsi Starzyno w powiecie puckim. Jego ostatnią rewizję wykonano tam w marcu 1924 r. Kocioł zarejestrowany był w aktach Stowarzyszenia Dozoru Kotłów w Poznaniu pod numerem 11 609 (ponadto miał numer wojewódzki 2023). Stowarzyszenie Dozoru Kotłów w Poznaniu 1 marca 1927 r. wydało pozwolenie na jego uruchomienie w młynie parowym Antoniego Kaczmarka w Wielichowie. Zastrzeżono jednak, że może to nastąpić po wymianie dwóch zwykłych zaworów bezpieczeństwa o średnicy 40 mm na podwójny zawór o średnicy 35 mm i skoku pełnym. Po zamontowaniu kotła przeprowadzono odbiór techniczny, polegający na wykonaniu próby pod ciśnieniem 15 atmosfer, i dopuszczono go do użytkowania 24 marca z numerem porządkowym 11 609 i wojewódzkim 5949²⁴. W dniu 22 września 1933 r. Starostwo Powiatowe w Kościanie²⁵ poinformowało Wydział Przemysłowy Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, że kocioł parowy firmy Babcock & Wilcox jest nieczynny i został wyrejestrowany przez właściciela młyna Antoniego Kaczmarka. W związku z tym zwrócono się z prośbą o wydanie polecenia na jego opieczątowanie²⁶.

²³ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 4455, Opis kotła parowego stałego typu wodnorurkowego, k. 4–10.

²⁴ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 4455, Pozwolenie Wydziału Przemysłowego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu dla Antoniego Kaczmarka na ustawienie kotła wodnorurkowego sekcyjnego, Poznań 11 marca 1927 r., k. 11–12; sygn. 4455, Protokół o odbiorze technicznym kotła stałego nr porządkowy 11609, Wielichowo, 24 marca 1927 r., k. 13–15.

²⁵ Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z 7 stycznia 1932 r. zlikwidowano powiat śmigieński, a jego tereny włączono do powiatu kościańskiego.

²⁶ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 4455, Pismo Starostwa Powiatowego w Kościanie do Wydziału Przemysłowego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu w sprawie nieczynnego kotła, Kościan, 22 września 1933 r., k. 16.

Z kolei 9 marca 1937 r. Stowarzyszenie Dozoru Kotłów w Poznaniu zwróciło się z prośbą do Wydziału Przemysłowego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu o zatwierdzenie podania Leona Kaczmarka na ustawienie w jego młynie w Wielichowie kotła stałego typu lokomobilowego z maszyną parową i wyciąganym paleniskiem, zbudowanego w 1902 r. w firmie Ernst Förster & Co Magdeburg-Neustadt (numer fabryczny 678), dla ciśnienia roboczego 8,75 atmosfer. Jednocześnie zaznaczono, że przy kotle konieczne jest zamontowanie większego inżyniera o wydajności minimum 1800 l/godz. (zamontowany w kotle miał wydajność 1200 l/godz.). Kocioł wyposażony był w tłokową pompę mechaniczną o wydajności 1670 l/godz., a jego powierzchnia ogrzewalna wynosiła 29,61 m². Pozwolenie na montaż wydano 24 marca. Jednocześnie zachowano dotychczasowy wojewódzki numer rejestracyjny kotła – 640 i nadano numer porządkowy 6629. Próbę wodną kotła przeprowadził 12 grudnia 1936 r. inż. Stanisław Radomiński ze Stowarzyszenia Dozoru Kotłów w Poznaniu. Następnie, 24 maja 1937 r., już po zamontowaniu nowego inżyniera o wydajności 1786 l/godz., wykonał próbę pod ciśnieniem 13,75 atmosfer. i wydał pozwolenie na jego użytkowanie²⁷. Do Wielichowa kocioł sprowadzono z firmy Bracia Dawidowscy i Spółka – Fabryka Konserw w Poznaniu, mieszczącej się przy ul. Dąbrowskiego 129/133. Wcześniej zakład ten funkcjonował jako firma Donat Stabrowski – Fabryka Makaronu i Musztardy w Poznaniu²⁸. Pozwolenie na użytkowanie kotła w tym zakładzie wydał Wydział Miejski w Magdeburgu w marcu 1915 r.

W księgach i listach dusz oraz skorowidzu do rejestru mieszkańców Wielichowa, obejmujących lata 1906–1932, wymienione są kolejne osoby związane z młynarstwem w mieście. Poza młynarzami i czeladnikami młynarskimi pojawiają się także młodzi adepci młynarstwa przyuczający się do zawodu pod okiem mistrzów. Wśród osób, które udało się ustalić, z podaniem zajmowanego przez nie stanowiska (zgodnie z zapisami zawartymi w księgach/listach dusz), niekiedy z okresem pobytu, byli m.in.²⁹: Bronisław Kubaczewski, czeladnik młynarski (1909/1910); Józef Orzeł, czeladnik młynarski (1909, 1910, 1915); Franciszek Molicki,

²⁷ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 4456, Pismo Dyrektora Stowarzyszenia dozoru kotłów w Poznaniu do Wydziału Przemysłowego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu w sprawie udzielenia pozwolenia na ustawienie kotła, Poznań, 9 marca 1937 r., k. 1; sygn. 4456, Pismo Leona Kaczmarka do Wydziału Przemysłowego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu w sprawie pozwolenia na ustawienia kotła lokomobilowego z załącznikami, Wielichowo, marzec 1937 r., k. 3–17.

²⁸ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 4456, Protokół o odbiorze technicznym kotła stałego nr porządkowy 6629, Wielichowo, 24 maja 1937 r., k. 20.

²⁹ APL, Akta gminy Wielichowo, sygn. 281–288, Księga/lista dusz – Wielichowo, t. 1–8 (1906–1932); sygn. 302, Skorowidz do rejestru mieszkańców – Wielichowo (1906–1932).

czeladnik młynarski (1911); Józef Janicki, czeladnik młynarski (1913, 1914/1915, 1918/1919); Wacław Janicki, młynarz (1914); Wincenty Domagała, czeladnik młynarski (1914); Jan Tieblewski, młynarz (1915/1916); Antoni Jazdończyk, młynarz (1919); Wilhelm Nitschke, młynarz (okresowo 1919–1924); Łukasz Małycha, młynarz (1921); Tomasz Andrzejewski, młynarz (1921–1925); Bronisław Kaczmarek, właściciel młyna (ul. Rakoniewicka 7 – przeniósł się do Rakoniewic w 1922 r.); Tomasz Leon Kiełczyński, młynarz (1925); Wojciech Wróbel, młynarz (1927); Antoni Masłowski, pomocnik młynarza (1927/1928); Antoni Kasprzyk, młynarz (1929/1930); Jan Wieszychucki, młynarz (1929/1930); Ignacy Jankowski, młynarz; Antoni Stachowiak, pomocnik młynarski (1930/1931); Stefan Jastrząb, uczeń młynarski (1931); Paul Heinrich, mistrz młynarski (w Wielichowie na pewno do 1939); Antoni Kaczmarek, właściciel młyna (ul. Rakoniewicka 7), mistrz młynarski; Franciszek Kaczmarek, pomocnik młynarski; Ignacy Kaczmarek, młynarz; Leon Kaczmarek, uczeń młynarski; Stefan Kaczmarek, uczeń młynarski; Edward Lewandowski, uczeń młynarski; Marcin Michalak, młynarz; Marian Nowacki, młynarz; Walenty Pawłowski, młynarz; Stanisław Śledź, uczeń młynarski; Franciszek Waszkowiak, młynarz. Niestety, nie jest to pełen wykaz, ponieważ księgi nie były prowadzone zbyt skrupulatnie. W dalszym ciągu stan zatrudnienia w młynach był zmienny, a urzędnicy nie zawsze odnotowywali dokładny pobyt osób spoza miasta.

W latach trzydziestych XX w. w Wielichowie w dalszym ciągu znajdowały się trzy wiatraki, które wraz z nowym młynem parowym oraz mleczarnią spółdzielczą, rozbudowaną i unowocześnioną po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, spółdzielnią kilimiarską oraz gorzelnią na terenie majątku były głównymi zakładami w mieście [fot. 7]³⁰. Z koźlaków najdłużej stał ten w okolicy cmentarza. Wiadomo, że w 1966 r. wiatrak był już nieczynny, a stopień jego zniszczenia oceniano na 70%. Obiekt, wzniesiony na planie prostokąta, miał 7 m wysokości. Koźlak miał dach dwuspadowy kryty papą, z nadwieszonym szczytem deskowanym prosto [fot. 8 i 9]. Jego wyposażenie było zdekompletowane³¹. Ostatecznie zniszczony wiatrak rozebrano w latach siedemdziesiątych XX w. Pozostałe dwa wiatraki zostały zapewne usunięte przez Niemców w czasie II wojny światowej. Wówczas rozebrano prawie wszystkie budynki przy ul. Ogrodowej, która kończyła się nieopodal koźlaka usytuowanego w pobliżu dzisiejszej ulicy Podgórnej, na wylocie do Kamieńca.

³⁰ *Dlaczego Wielichowo powinno być nadal miastem?*, Komitet Obywatelski w Wielichowie, 1933, s. 1 [reprodukcja w zbiorach Pawła Jakuboszczaka].

³¹ Wiatrak – koźlak w Wielichowie, Karta zielona...

7. Fragment mapy z 1934 r. z rozmieszczeniem młyna parowego (M.p.) i trzech wiatraków w Wielichowie

Źródło: Mapa 1:100000, Wojskowy Instytut Geograficzny, Warszawa 1934 (dane z 1932), P40-S23, Kościan.

Mieszkańcy pozbawieni domostw zostali wysiedleni do Generalnej Guberni.

Odnosnie do młyna parowego, to w początkowym okresie okupacji niemieckiej obiekt znajdował się w gestii Centralnej Spółdzielni Rolniczej w Poznaniu (niem. Landwirtschaftliche Zentralgenossenschaft Posen), która zamknęła go z dniem 17 lipca 1941 r. i opuściła [fot. 10]. Wówczas komisarycznymi administratorami młyna z ramienia Urzędu Powierniczego w Poznaniu (niem. Treuhandstelle Posen) zostali młynarz Otto Hein i jego teść Leonhard Tews, przesiedleni z Lublina, gdzie pozostawili swój własny młyn. W dniu 3 września 1942 r. wielichowski młyn został sprzedany tymczasowemu administratorowi Otto Heino wi. Umowę kupna zatwierdził Urząd Powierniczy w Poznaniu 3 marca 1943 r.³² Nieruchomość składała się z młyna i 2 ha ziemi ornej oraz

³² APP, Urząd Powierniczy w Poznaniu, sygn. 2840, Pisma w sprawie sprzedaży Młyna Parowego Leona Kaczmarka, 2 września 1942 r. i 3 marca 1943 r. [brak paginacji]; sygn. 2840, Pismo w sprawie stanu majątku Młyna Parowego w Wielichowie na dzień 10 listopada 1941 r., Poznań, 3 grudnia 1941 r. [brak paginacji].

8. Wiatrak na tle alei drzew przy cmentarzu w Wielichowie; po 1945 r.

Źródło: ze zbiorów Pawła Jakuboszczaka.

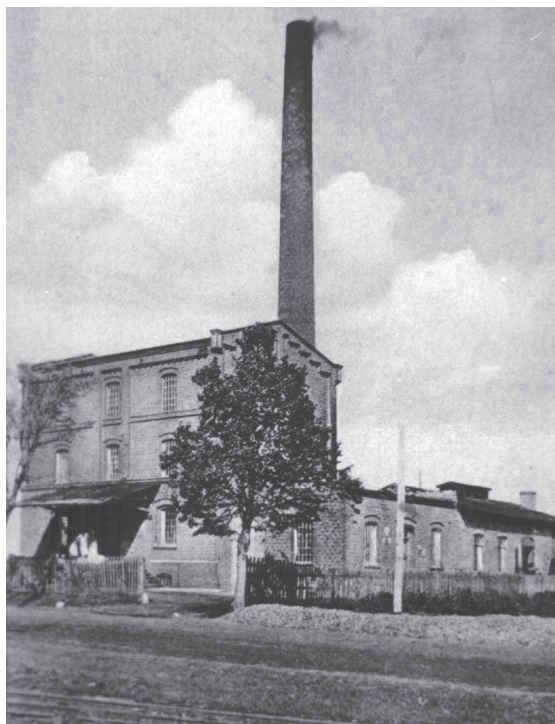
9. Koźlak na polu przy cmentarzu w Wielichowie; po 1945 r.

Źródło: ze zbiorów Pawła Jakuboszczaka.

budynku mieszkalnego (obejmującego dwa pokoje i dwie kuchnie) z przynależącymi 5 ha ziemi ornej i łąką. Przy użyciu sprzętu znajdującego się na wyposażeniu młyna można było osiągnąć przemiał wielkości 9 ton na dobę. Według stanu na 17 lipca 1941 r. zatrudnionych w nim było siedmiu robotników i jeden pracownik biurowy. Poza tym wiadomo, że na młyn w Wielichowie nałożony był obowiązek składowania 55 ton żyta i 15 ton pszenicy³³. Po zakończeniu okupacji niemieckiej Leon Kaczmarek odzyskał swoje prawa do obiektu i wyremontował go. Wymieniona została część maszyn. W 1946 r. zakupiono i zainstalowano mlewnik oraz odsiewacze. Wiadomo, że w 1947 r. młyn był czasowo wypożyczony młynarzowi z Opalenicy³⁴.

³³ APP, Urząd Powierniczy w Poznaniu, sygn. 2840, Dampfmühle Wiesenstadt: Statusgliederung zum 17.07.1941 [brak paginacji]; sygn. 2840, Kreditbefürwortung für Dampfmühle Wiesenstadt, Kosten den 14.11.1941 [brak paginacji].

³⁴ Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna..., oprac. G. Wejman...

10. Młyn parowy w Wielichowie w okresie okupacji niemieckiej. Na pierwszym planie tor kolei wąskotorowej
Źródło: pocztówka ze zbiorów Pawła Jakuboszczaka.

Warto dodać, że koło młyna parowego przebiegała linia Wielichowo – Rakoniewice Śmigielskiej Kolei Wąskotorowej. Naprzeciwko zakładu znajdował się przystanek osobowy Wielichowo Zachód, określany także jako Wielichowo Miasto. Od toru głównego odchodziła krótka bocznicą do młyna. Jedyna informacja o jej istnieniu pochodzi z 1945 r. Według wykazu opłat dodatkowych kolei śmigielskiej, wprowadzonego 10 września 1945 r., za podstawienie wagonu ze stacji w Wielichowie na bocznicę młyna pobierano 10 zł od każdej przesyłki poniżej 10 ton i 15 zł powyżej tej wagi³⁵.

W nowych, powojennych realiach politycznych, narzuconych przez ówczesne władze komunistyczne i opartych na wzorcach sowieckich, młyn parowy w Wielichowie przewidziano do nacjonalizacji zarządzeniem

³⁵ Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Komunikacji, sygn. 169, Śmigielska Kolej Wąskotorowa. Wykaz opłat dodatkowych, ważny od 10 września 1945 r. [brak paginacji].

przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji w Poznaniu z 4 grudnia 1946 r. Podstawą prawną tego działania były art. 3 i 5 oraz art. 6 ust. 1 ustawy z 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej oraz §65 ust. 1 i §71 rozporządzenia Rady Ministrów z 30 stycznia 1947 r. w sprawie trybu postępowania przy przejmowaniu przedsiębiorstw na własność państwa³⁶.

W grudniu 1946 r. na stanowisko nadzorcy państwowego nad młynem parowym w Wielichowie został wyznaczony Wojewódzki Kontroler Przemysłu Spożywczego Walenty Kijowski z Poznania. Jego zadaniem było strzeżenie majątku przedsiębiorstwa i kontrola nad podejmowanymi działaniami. Od czerwca 1947 r. funkcję tę przejął Franciszek Radziemski z Wielichowa³⁷. Nadzór państwowy nad młynem uchylono 21 października 1947 r. Wcześniej, w pierwszych dniach stycznia 1947 r., sporządzony został spis inwentarza i urządzeń młyńskich. Wykazano w nim m.in. następujące pomieszczenia i wyposażenie: maszynownię z lokomobilą fabryki Förster z 1902 r., czyszczarnię wyposażoną w tarar aspirator z magnezem firmy Sobański-Szafrankiewicz, piwnicę oraz mlewniki w hali na parterze (mlewniki modeli: Biehler, MIAG nr 70144, Kapler nr 24166, Kapler nr 25507). Na pierwszym piętrze znajdowały się m.in. sortownica do kaszy i zbiornik zbożowy, natomiast na drugim piętrze były ustawione dwa odsiewacze firmy Maximowicz. Osobne pomieszczenie stanowiło biuro. W tym czasie zabudowania młyna, położonego na działce o powierzchni 1,75 ha, składały się z: dwupiętrowego budynku młyńskiego (murowanego, krytego papą), przybudówki mieszczącej maszynę napędową (murowanej, krytej papą), dwóch szop (drewnianych, krytych papą), ustępów (murowanych, tynkowanych, krytych papą) i przybudówki biurowej (murowanej, krytej papą)³⁸.

W 1947 r. młyn parowy Leona Kaczmarka [fot. 11], położony przy ul. Rakoniewickiej 6 w Wielichowie, podlegał Zrzeszeniu Przemysłu Przetwórstwa Zbożowego (Zrzeszeniu Młynów) w Poznaniu. Wyposażony był w jedną maszynę parową o mocy 60 KM oraz jeden gazogenerator o mocy 60 KM. Dysponował także kotłem niskiego ciśnienia o powierzchni

³⁶ Zarządzenie Przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji w Poznaniu z dnia 4 grudnia 1946 r. o ogłoszeniu dwudziestego wykazu przedsiębiorstw przechodzących na własność państwa, „Poznański Dziennik Wojewódzki”, 30 (1946), poz. 290, s. 416, 419.

³⁷ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 2044, Pismo w sprawie zwolnienia z funkcji nadzorcy młyna Walentego Kijewskiego i powołania Franciszka Radziemskiego, Poznań 19 czerwca 1947 r., k. 26.

³⁸ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 2044, Spis inwentarza i urządzeń młyńskich Młyna Parowego w Wielichowie sporządzony w dniu 2 stycznia 1947 r., Wielichowo 3 stycznia 1947 r., k. 6–9; sygn. 2044, Inwentura per 31 grudnia 1945 r., A. Kaczmarek, Wielichowo, 31 grudnia 1945 r., k. 12–13.

11. Podpis młynarza Leona Kaczmarka na odcisku stempla z 1946 r.: Młyn Parowy – Leon Kaczmarek – Wielichowo – tel. 6.

Źródło: ze zbiorów APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 2044, k. 15.

ogrzewalnej 29,61 m². Do utrzymania urządzeń i bieżącej pracy maszyn w młynie wykorzystywano węgiel kamienny, miał węglowy, naftę i smary stałe. Dysponowano ośmioma parami walców młyńskich. Zakład był nastawiony na przemiał zboża na mąkę żytnią i pszenną. W podanym roku do młyna dostarczono 8490 ton żyta, 967 ton pszenicy i 620 ton mieszanek. Wyprodukowano wówczas następujące rodzaje i ilości mąki: pszennej (51–70%) – 10 ton, pszennej (71–85%) – 93 tony, żytniej (66–85%) – 8 ton, żytniej (86–90%) – 423 tony oraz otrębów: pszennych – 25 ton, żytnich – 28 ton. Według danych z 1947 r. młyn był czynny we wszystkich miesiącach, w sumie przez 251 dni. Przez większą część roku zakład pracował na jedną zmianę. Wyjątkiem był marzec, kiedy pracowano na dwie zmiany. Zatrudniano od siedmiu do dziewięciu robotników i jednego pracownika biurowego. W sumie w 1947 r. przepracowali oni 19 825 roboczogodzin³⁹.

Na podstawie orzeczenia ministra handlu wewnętrznego z 23 lutego 1951 r. o przejęciu przedsiębiorstw na własność państwa⁴⁰ młyn parowy Leona Kaczmarka w Wielichowie został znacjonalizowany. Odbyło się to zgodnie z postanowieniem Głównej Komisji do spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw nr I-A-162/50 z 31 października 1950 r. Przejęcie na własność państwa nastąpiło, za odszkodowaniem, w całości, wraz z nieruchomością i ruchomym majątkiem oraz wszelkimi prawami, wolne od obciążeń i zobowiązań, z wyjątkiem tych o charakterze publiczno-prawnym. Po upaństwowieniu, jeszcze w tym samym roku, młyn

³⁹ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 3041, Roczne sprawozdanie zakładu za okres od dnia 1 stycznia do dnia 31 grudnia 1947 r., Młyn Parowy Leon Kaczmarek w Wielichowie, Wielichowo, 31 stycznia 1948 r., k. 176–185.

⁴⁰ Orzeczenie Nr 15 Ministra Handlu Wewnętrznego z dnia 23 lutego 1951 r. o przejęciu przedsiębiorstw na własność Państwa, „Monitor Polski” 1951, nr A-34, poz. 431, s. 411–412.

został przekazany pod zarząd Rejonowego Przedsiębiorstwa Młynów Gospodarczych w Lesznie, występującego także pod nazwą Młyny Leszczyńskie. W 1952 r. dokonano zmiany napędu parowego na elektryczny. W późniejszym okresie młyn znajdował się w gestii miasta Wielichowo i funkcjonował pod nazwą Młyn Gospodarczy w Wielichowie⁴¹. Wiadomo, że w latach sześćdziesiątych XX w. kierownikiem młyna był Lech Kaczmarek, a jako młynarz zatrudniony był Henryk Stachecki. W tym okresie pracownikiem młyna był także niejaki Strzechowski⁴². Kolejna zmiana nastąpiła w 1972 r. Wówczas obiekt został przejęty przez Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska” w Wielichowie. Warto także odnotować, że na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. dokonano podziału maszynowni, w której wyodrębniono warsztat remontowy, nad którym wymieniono elementy konstrukcji dachu. Jedną z kolejnych inwestycji było również poszerzenie w 1987 r. wiaty nad wejściem oraz dobudowanie zbożowego leja zsykowego w części wschodniej elewacji frontowej. W 1991 r. na poddaszu młyna doszło do pożaru, który częściowo uszkodził dach. Po tym wydarzeniu wymieniono wschodnią część więźby dachowej.

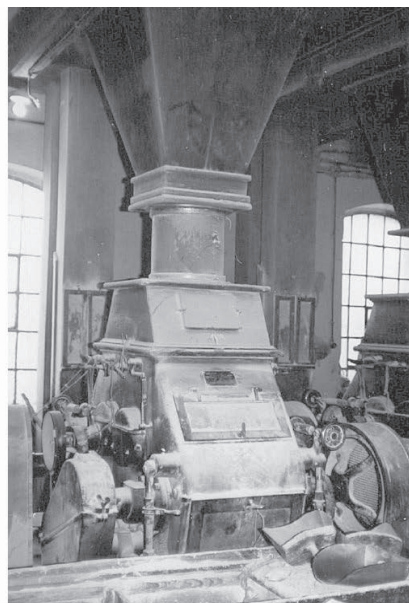
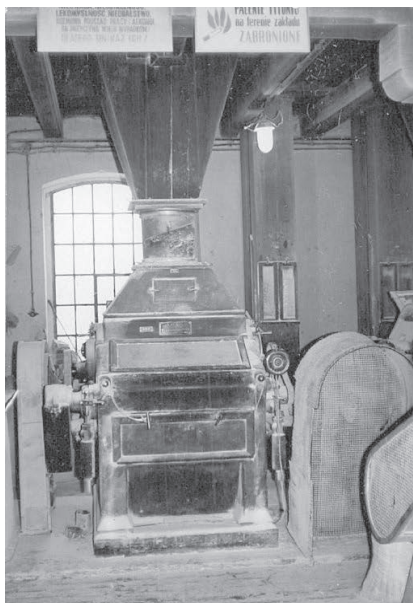
Z czasem znaczenie młyna malało. Mieszkańcy Wielichowa i okolic korzystali z niego do momentu zaopatrzenia się w śrutowniki, dzięki którym mogli mieć zboże sami⁴³. Obiekt pełnił swoją funkcję do 1992 r. W końcowym okresie działalności zajmowano się w nim przemiałem zboża na mąkę, otręby i paszę. W 1995 r. młyn wraz z wyposażeniem został odzyskany przez spadkobiercę, który planował przystosowanie obiektu do nowych celów. W karcie ewidencyjnej obiektu z 1999 r. wskazano, że urządzenia młyńskie były zdekapitalizowane i zużyte, wskutek czego nie nadawały się do ponownego uruchomienia. Zwracano jednak uwagę na walory artystyczne bryły, w postaci ceglanego detalu architektonicznego, oraz walory historyczno-techniczne – zachowane wyposażenie i układ funkcjonalny ciągów technologicznych. Pomimo dotychczas wprowadzanych zmian w młynie zachowane były pojedyncze elementy parowego systemu napędowego – stalowy, nitowany, cylindryczny zbiornik wyrównawczy w maszynowni oraz układ napędowy z wałem głównym, wyprodukowanym przez hutę Krawczyk i S-ka z Zawiercia. Wśród postulatów konserwatorskich zapisano m.in. objęcie budynku ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków⁴⁴.

⁴¹ Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna..., oprac. G. Wejman...; Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna..., oprac. H. Wiczorkiewicz...

⁴² Relacja ustna Krystyny i Zdzisława Moczyńskich, Wielichowo, 31 lipca 2020 r.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Dawny młyn parowy w Wielichowie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. Krzysztof J. Madziara, ODRW, 1999, www.zabytek.pl [dostęp: 23 II 2025].

12. Mlewniki 600 i 800 mm w młynie w Wielichowie, 3 III 1990 r.

Źródło: Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. Hanna Wiczorkiewicz, ODZW, 1990. Fot. Andrzej Prinke.

Zgodnie z opisem młyna z początku lat dziewięćdziesiątych XX w. w piwnicy znajdowała się hala transmisji i zakończenie zbiorników na zboże, na parterze zainstalowane były mlewniki, gniotownik, śrutownik i leje zsypowe⁴⁵. Piętro przeznaczono na halę spadową ze skrzyniami mączną i otrębową, szafą aspiracyjną oraz łuszczarką (urządzeniem do oczyszczania ziarna). Natomiast poddasze wykorzystano na halę odsiewaczy z wialnią, szafą aspiracyjną, cylindrem zbożowym i odsiewaczami⁴⁶. Już wtedy zwracano uwagę na znaczną wartość historyczną w dużej mierze zachowanego pierwotnego wyposażenia młyna [fot. 12], na które składały się m.in.⁴⁷:

- mlewnik 500 mm produkcji firmy Kapler AG z Berlina (nr fabr. 24165);
- mlewnik 600 mm produkcji firmy Kapler AG Berlin (nr fabr. 25507);
- mlewnik 800 mm produkcji firmy MIAG Mühlenbau und Industrie AG Werk Dresden (nr fabr. 70144);

⁴⁵ Szerzej na temat historii i działania urządzeń młynarskich pisze Józef Mokrzyński, *Młynarstwo (w zarysie)*, cz. 2: *Maszyny i urządzenia młynarskie*, Warszawa–Lwów 1914.

⁴⁶ Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna..., oprac. G. Wejman...

⁴⁷ *Ibidem*; Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna..., oprac. H. Wiczorkiewicz...

13. Budynek dawnego młyna w Wielichowie po adaptacji do nowych funkcji, 27 VIII 2015 r.
Fot. Paweł Jakuboszczak

14. Widok ogólny na dawne zabudowania młyna w Wielichowie, przystosowane na potrzeby restauracji i stacji benzynowej, 29 IV 2018 r. Fot. Paweł Jakuboszczak

- mlewnik 1000 mm (brak tabliczki producenta, w dokumentach z 1947 r. jako producent podawany jest Biehler⁴⁸);
- gniotownik produkcji firmy MIAG Mühlenbau und Industrie A-B Werke Braunschweig (nr fabr. 50590);
- szafa aspiracyjna produkcji firmy St. Weigt z Łodzi (nr fabr. 2825) z 1913 r.;
- wialnia (mieszarka mąki) produkcji firmy Inż. Sobański i Szafrankiewicz – Fabryka Maszyn Młyńskich znajdująca się przy ul. Wenecjańskiej 6 w Poznaniu z 1929 r.;
- odsiewacz produkcji J. Maximowicz, J. Szejnert i K. Lesiński – Fabryka Maszyn Młyńskich z Ostrowa Wielkopolskiego;
- śrutownik (tabliczka producenta nieczytelna);
- tryjer z 1929 r.

Zamknięty od wielu lat młyn wykupił od właściciela Robert Skrzypczak z Wielichowa. Wówczas przeprowadzono adaptację obiektu do nowych celów. Ulokowano w nim stację benzynową, myjnię samochodową i restaurację Stary Młyn. Na potrzeby dwóch ostatnich powstały dodatkowe boczne przybudówki z cegły klinkierowej oraz rozbiórkowej cegły palonej [fot. 13 i 14]. Niestety, podczas remontu obiektu zdemontowano zachowane wewnątrz wyposażenie, które złomowano⁴⁹. Obecnie mocno przebudowana bryła dawnego młyna parowego jest jedynym śladem istnienia przemysłu młynarskiego na terenie miasta. Drugą zachowaną pamiątką jest wiatrak koźlak, znajdujący się w nieodległej wsi Siekowo. O funkcjonowaniu młynarstwa i przemysłu młynarskiego przypomina także nazwa ul. Młyńskiej w Wielichowie.

⁴⁸ APP, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 2044, Spis inwentarza i urządzeń młyńskich Młyna Parowego w Wielichowie sporządzony w dniu 2 stycznia 1947 r., Wielichowo, 3 stycznia 1947 r., k. 6.

⁴⁹ Relacja ustna Ryszarda Rogozińskiego, Wielichowo, 11 kwietnia 2015 r.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych

Ministerstwo Komunikacji, sygn. 169

Archiwum Państwowe w Lesznie

Akta gminy Wielichowo, sygn. 211, 278, 281–288, 290, 302.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Urząd Powierniczy w Poznaniu, sygn. 2840.

Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 2044, 3041, 4455, 4456.

Źródła publikowane

Mapa Wielichowa z 1890 r., zaktualizowana w 1911 r., skala 1:100000 [reprodukcja w zbiorach Pawła Jakuboszczaka].

Dlaczego Wielichowo powinno być nadal miastem?, Komitet Obywatelski w Wielichowie, 1933 [reprodukcja w zbiorach Pawła Jakuboszczaka].

Orzeczenie Nr 15 Ministra Handlu Wewnętrznego z dnia 23 lutego 1951 r. o przejęciu przedsiębiorstw na własność Państwa, „Monitor Polski” 1951, nr A-34, poz. 431.

Zarządzenie Przewodniczącego Wojewódzkiej Komisji w Poznaniu z dnia 4 grudnia 1946 r. o ogłoszeniu dwudziestego wykazu przedsiębiorstw przechodzących na własność Państwa, „Poznański Dziennik Wojewódzki”, 30 (1946), poz. 290.

Literatura i czasopisma

„Architektura Krajobrazu” 2002.

„Dziennik Śmigieński” 1921.

Gubański Janusz, *Młyny wietrzne w panoramie wsi*, „Architektura Krajobrazu”, 3–4 (2002), s. 131.

Kaletka Adam, *Z przeszłości miasta Wielichowa 1429–1929*, Wielichowo 1929.

Mokrzyński Józef, *Młynarstwo (w zarysie)*, cz. 2: *Maszyny i urządzenia młynarskie*, Warszawa–Lwów 1914.

„Orędownik Śmigieński” 1925.

Relacje ustne

Relacja ustna Krystyny i Zdzisława Moczyńskich, Wielichowo, 31 lipca 2020 r.

Relacja ustna Ryszarda Rogozińskiego, Wielichowo, 11 kwietnia 2015 r.

Netografia

Dawny młyn parowy w Wielichowie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. Krzysztof J. Madziara, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, 1999, www.zabytek.pl

Leon Bzyl, www.rzeczpospolitamlynarska.pl

Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. Grażyna Wejman, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, 1992, <https://zabytek.pl/pl>

Młyn w Wielichowie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. Hanna Wieczorkiewicz, ODZW, 1990, <https://zabytek.pl/pl>

Słownik terminów używanych w młynarstwie wietrznym, www.kurrcze.pl

Wiatrak – koźlak w Siekowie, Karta zielona, oprac. Brunon Cynalewski, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, 1967, <https://zabytek.pl/pl>

Wiatrak wieżowy – koźlak w Siekowie, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 12817, oprac. Janusz Gubański, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, 2000, <https://zabytek.pl/pl>

